יהודה שורץ

לתולדות הוראת המשנה בבית הספר הממ"ד

הקדמה

בחודש אדר תשי"ד פרסם משרד החינוך והתרבות את תוכנית הלימודים לבית הספר היסודי הממלכתי והממלכתי דתי לכיתות א'-ד'. בשנת תשט"ו התפרסמה תוכנית לכיתות ה'-ח'[1]. בתוכנית זו יוחד פרק למקצוע תורה שבעל-פה, ולהוראת המשנה כחלק ממקצוע זה[2].

ביקורת רבה הושמעה על ההישגים בלימודי תורה שבעל פה בבתי הספר בישראל. צבי אדר כותב: "בחינוך הכללי הוראת התנ"ך נחשבת להצלחה, ואילו הוראת מקצוע תורה שבעל פה היא הכישלון הגדול של בית הספר הממלכתי... גם בחינוך הממלכתי דתי נכשלו בלימוד תורה שבעל-פה אולם לא מוכנים להודות בכך"[3].

בדברי סיכום לפרק תוכנית הלימודים במשנה בחוברת "חמישים שנות לבטים" כותב הרב אייזנברג: "השוואת תוכניות הלימודים השונות לבית הספר היסודי ולבית הספר התיכון מביאה אותנו למסקנה המדהימה, כי חומר הלימודים בכיתה ה' אינו שונה מהחומר בכיתה י"ב"[4]. על פי דבריו, לא קיימת התפתחות מיתודולוגית הגיונית בתוכניות הלימודים מכיתה לכיתה, ובעצם, נדמה, כי "תוכנית הלימודים במשנה לבנות אינה מכוונת למטרה כל שהיא, אלא כדי למלא את שעות לימודי הקודש הקצובות לבנות בתוכנית הלימודים"[5].

בדברי הסיכום לחוברת כותב הרב אייזנברג: "אין טיפול ממשי בשאלה המרכזית **מדוע וכיצד** יש ללמד משנה. להיפך, ככל שאנו שומעים הסברים נלהבים יותר בזכות לימוד המשנה, כך אנו מבינים פחות מדוע נקבע מקצוע זה לבנות בלבד"[6].

1 תוכניות הלימודים לביה"ס העברי נכתבו כבר לפני הקמת המדינה, אולם היתה חשיבות מיוחדת לתוכנית לימודים מקיפה וכוללת שנכתבה לאחר קום המדינה, לאחר ביטול הזרמים בחינוך וחקיקת חוק חינוך ממלכתי. על תוכניות הלימודית טרם הוקמה המדינה עיין: יוסף עזריהו, החינוך העברי בא"י (רמת גן, תשי"ד).

2 הרב יהודה אייזנברג פרסם חוברת מעניינת וחשובה על תולדות תוכניות הלימודים בתושב"ע: "חמישים שנות לבטים", בהוצאת משרד החינוך והתרבות האגף לתוכניות לימודים (ירושלים, תשמ"א). ועיין שם עמ' 41 ואילך על תוכנית הלימודים במשנה.

3 צבי אדר, החינוך היהודי בישראל ובארה"ב תל-אביב תש"ל) עמ' 76 ואילך.

4 אייזנברג (לעיל הערה 2), עמ' 45.

5 שם, עמ' 46.

6 שם, עמ' 91.

הרב אייזנברג מתאר באופן פסימי את מצב הוראת המשנה: "הדיונים סביב הוראת משנה מראים שקיים פער בין התיאורטיקנים לבין הנעשה בשדה. בכל הדורות היה מוסכם כי יש צורך להרבות בלימוד משנה, ובכל הדורות אין מבצעים זאת"[7]. דבריו מבוססים בעיקר על הערכת המצב בשדה, ועל הנימה הבלתי נלהבת המתלווה ללימוד המקצוע אצל מורים ותלמידים כאחד (יש לזכור כי הדברים הללו נכתבו בתחילת שנות ה80, ובינתיים חלה, לפי הערכתנו, התפתחות חיובית).

נדמה, כי התשובה לשאלות מדוע וכיצד יש ללמד משנה, מצוייה לא רק בתוכנית הלימודים, אלא גם בספרות הדידקטית שהתפרסמה במהלך השנים, בספרי עזר ובמאמרים שנתפרסמו בכתבי עת.

מטרתנו היא, לבחון באמצעות עיון בחומר המיתודי את המגמות שהתפתחו בהוראת המשנה, ואת הלקחים העולים מן החומר ביחס לעתיד הוראתו.

החומר המיתודי המצטבר סביב הוראת המשנה מראה, כי העניין בהוראת המקצוע הולך וגובר, והיקף ההוראה מתרחב בשנים האחרונות בתי הספר התורניים שהתפתחו בעשור האחרון שמו דגש מיוחד על תוספת שעות להוראת משנה. לעיתים קרובות, "תורניותו" של בית ספר נמדדת לפי כמות השעות הנוספות שמוקדשות ללימוד משנה, מעבר לתוכנית הלימודים הרגילה של משרד החינוך בבתי ספר רבים מתחילים ללמד משנה בכיתות נמוכות (כיתה ב'), ומתמידים בהוראתה גם לבנים שהחלו לשחות בים התלמוד. בכיתות הבנות יש תוספת ממשית בהיקף השעות ובאיכות ההוראה.

אנו ננסה לבדוק כיצד נוצרה התפתחות זאת, ומה היו השלבים השונים בהוראת המקצוע מאז קום המדינה.

פרק א' - הצעות שונות ללימוד משנה

1. בשנת תשי"ד פרסם יוסף היינמן חוברת בשם "שיעורים במסכת פאה", ובה הדרכה להוראת המסכת[8].

החוברת מציעה "שיעורים", שנועדו לסייע ללומד. בשעורים מופיע חומר רב ומגוון מכל המקורות, ובשולי המקורות ישנן שאלות, אשר מובילות לעיון פעיל. השיטה שבחוברת נועדה להכשיר את הלומד להיות לומד עצמאי, וביסודה דומה השיטה לשיטת גיליונותיה של פרופ' נחמה ליבוביץ' בלימוד החומש.

בהקדמתו כותב היינמן: "לפי עצם מהותה ראויה היתה המשנה לשמש כספר לימוד עממי. הסדר והניסוח הברור, הלשון העברית הצחה, ריכוז כל החומר הקשור לשטח מסוים של ההלכה במסכת אחת או בחלק ממנה - כל אלה מעלות חשובות הן"[9] ובכל זאת, מעיד היינמן, אין לימוד המשנה נפוץ, וההוראה נתקלת בקשיים מהותיים, כגון: חוסר

7 שם עמ' 13.

8 יוסף היינמן, שיעורים במסכת פאה (ירושלים, תשי"ד).

9 שם, עמ' 5.

ידיעות מוקדמות הנחוצות להבנת המשנה, פירושים מסורתיים המכבידים על הלימוד ולימוד יבש מחוסר טעם ועניין ללא המתח המציין את לימוד הגמרא.

דרכו של היינמן לפתרון הבעיות הללו היא בגיוון החומר המוגש לתלמיד ותיבול המשניות בעניינים שונים, כמו: העלאת שאלות פרשניות ולמדניות, השוואת משניות ומקורות אחרים אלו עם אלו, שאלות של פסק הלכה, בעיות מדעיות והיסטוריות, הדגשת רעיונות וערכים מוסריים דתיים, עיסוק בבעיות עריכת המשנה, במבנה המסכת ובסידור ההלכות במשנה, טיפול בסגנון ובניסוח. לדעת היינמן, שיטה כזו יכולה לשמש גם הכנה ללימוד גמרא.

נדמה, שבדברי היינמן נכללה תמצית הרעיונות והאמצעים שהוצעו בתקופה מאוחרת יותר. יש בדבריו הצעות בכיוון פרשני, בכיוון הלכתי, בכיוון רעיוני, בכיוון ספרותי ולשוני ואף בכיוון הסטורי, מדעי ומחקרי. אולם, דווקא בריבוי הפנים היה משום חסרון, בבחינת "תפסת מרובה - לא תפסת".

גישת היינמן לא נקלטה בבתי הספר אף על פי שהוא פרסם שיעורים גם למסכתות: ראש השנה, תענית ומגילה[10]. כנראה, הסיבה לכך נעוצה בחוסר מיומנות של המורים וברצון ללמוד משנה באופן מסורתי עם הפרשנים המופיעים "על הדף".

2. בשנת תשי"ח פרסם מנחם בקר חוברות עבודה במשנה למסכת סנהדרין לכיתה ו', ולמסכת בבא מציעא לכיתה ח'[11]. החוברות ערוכות כעבודה עצמית והן כוללות שאלות על המשנה ועל מקורות נוספים מתוך המפרשים השונים. החוברות דומות לחוברות של היינמן, אבל ערוכות בצורה פחות מפותחת גם חוברות אלו לא חוללו שינוי גדול, כנראה, בגלל הטעמים שציינו לעיל ביחס לחוברות של היינמן[12].

3. יהודה מוריאל הציע בשנת תשי"ט להורות משנה במגמה הלכתית[13]. הוא המליץ להגדיר את מושגי היסוד, את העקרונות ואת הכללים המשפטיים העולים מתוך הדוגמאות. מוריאל ביקש להפוך את לימוד המשנה ללימוד המחשבה התלמודית.

4. בשנת תשכ"ד התחיל להתפרסם כתב העת "שמעתין". בכתב עת זה התפרסמו מאמרים במתודיקה של כל מקצועות הקודש, ובין השאר, יש שם התייחסויות מעניינות להוראת המשנה. בשנת תשכ"ה פרסם הרב יעקב קופל רייניץ מאמר[14], ובו הוא ממליץ לשלב באופן נרחב את לימוד המשנה בתוך לימודי הקודש של הבנים אף על חשבון לימוד גמרא. לדעתו, כך יהפכו, לפחות הבנים, ללומדי משנה, אם לא יגיעו ליכולת לימוד עצמי

10 הוצאת המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשכ"ב.

11 הוצאת אברהם ציוני, תל-אביב תשי"ח.

12 מנחם בקר פרסם מאוחר יותר חוברות נוספות:

* תדריך למורה - מדריך דידקטי להוראת המשנה לכיתות ד'-ה' (ירושלים. תשל"ג).

* ילקוט משניות לתלמיד - עבודות במשנה לכיתות ד'-ח' (ירושלים תשל"ט).

השאלות בעבודות לתלמיד מדורגות (מן הקל אל הקשה), והן עוסקות בהבנת הפשט, וגם בעיון במפרשים ובמקורות נלווים. גם חוברות אלו פחות מקיפות מהחוברות של היינמן.

13 יהודה מוריאל, "הכנת שיעור במשנה", בשדה חמ"ד חוברת ג' (תשי"ט), עמ' 84.

14 יעקב קופל רייניץ "ולעולם הוי רץ למשנה", שמעתין 10 (תשכ"ה), עמ' 21.

בגמרא. המחבר מציע שאלונים לעיון ולחזרה במסכתות שונות, המבוססים, בעיקר, על עיון בברטנורא ומעט בראשונים. השיטה באה להדריך את הלומד בחשיבה תלמודית ובעצם מהווה תחליף ללימוד גמרא.

5. "משניות מבוארות", פירושו של הרב פינחס קהתי למשנה, התפרסם באמצע שנות השישים, ויצר תנועה חדשה של לומדי משנה, בעיקר, בקרב "בעלי בתים", וגם בקרב מורים ותלמידים בבתי-ספר. הפירוש לא חדר באופן נרחב לכיתות, וזאת מסיבות של שמרנות וחשש לשנות ממטבע ראשון. אולם במשך השנים חולל הפירוש שינוי משמעותי בהיקף לימוד המשנה ובדרך ההוראה בכיתה, וכדבריו של זרח ורהפטיג: "במה קנה ספר משניות קהתי את עולמו? בפשטותו, בבהירותו, בדיוקו, בשלמותו, בקיצורו, במבואותיו המאירים, בהקדמות לכל משנה, בלשונו הנקייה והמשופרת ועל כולם - בחינו"[15].

6. בשלהי שנות השישים התחזקה המגמה של לימוד הפן ההלכתי של המשנה. הדבר בא לידי ביטוי ברעיונות של לימוד משנה בהעמקה ושל לימוד משאים במשנה"[16]. סביב הכרת יסודות ההלכה והבנת המחשבה ההלכתית נוצרה אסכולה מיוחדת. הרב אליעזר בן שלמה[17] הציע לחתור בלימוד המשנה להכרת יסודות ההלכה, ליכולת שימוש במושגים הלכתיים כדי לבחון לאורם שאלות מעשיות מחיי היום יום. שיטה זאת מבקשת להשיג בלימוד משנה עם הבנות את מה שניתן להשיג עם הבנים בלימוד גמרא. יש בדרך זו מעין לימוד גמרא על המשנה, אך מבלי לעיין בגמרא, אלא רק בחשיבה על השאלות שהגמרא מעלה. הלומד מופנה למקורות עזר מפרשני התלמוד, והדיון נסב על הבנת הפשט ועל שאלות משפטיות ומוסריות.

7. בשנות ה-70 התפתחה המגמה של לימוד המשנה בהעמקה בכיוונים נוספים. הרב דניאל שילה הציע ליישם את הרעיון של "שיעורי בית קבועים בתנ"ך", שפיתח ירחמיאל ברגמן - גם במשנה[18]. המטרות, לדעתו: התמודדות התלמידים עם הטקסט, מציאת השאלות. הכרוכות בו וחיפוש התשובות בעזרת הפרשנים.

הרב יעקב קופל רייניץ טוען, שלימוד המשנה לבנות צריך לענות, לפחות, על אחת משלש דרישות: שיהיה "למעשה", שיכלול עקרונות הלכתיים חשובים, ושהחומר יהיה חשוב לחינוך הדתי של התלמידה[19]. הוא טוען שכאשר המורה מכין את השיעור במשנה עליו לקרוא את הטקסט קריאה בלתי משוחדת, לפרק את המשנה לגורמים ולחפש את העקרונות המסתתרים בה[20]. לדעתו, יש לטפח באמצעות לימוד המשנה את החשיבה

15 "פירוש המשניות של ר' פינחס קהתי, ערכו, אופיו, תולדותיו", ספר הזיכרון לר' פנחס קהתי (ירושלים תשמ"ט), עמ' 70.

16 דב שחור, "ניסיונות מתודיים בהוראת משנה", שמעתין 4 (תשכ"ה), עמ' 40.

17 אליעזר בן שלמה:
* "חומר עזר להוראת דיני סוכה", שמעתין 23 (תש"ל) עמ' 21.
* "הוראת פרק המניח ברמה מוגברת", שמעתין 35 (תשל"ג) עמ' 57.
* "הדגמה ללימוד משנה בעיון" שמעתין 41 (תשל"ה) עמ' 40.

18 דניאל שילה "משימות קבע לשיעורי בית במשנה", שמעתין 25 (סיוון תש"ל).

19 יעקב רייניץ "האם יש להוציא את מסכת סוטה מתוכנית הלימודים של הבנות", שמעתין 45 (תשל"ו, עמ' 39).

20 הנ"ל "המשנה כפשוטה", שמעתין 50 (תשל"ז). עמ' 141.

היוצרת ואת הכישורים הלמדניים של התלמיד[21]. הוא מציע לעיין במשנה ללא פירוש, תוך נסיון לגלות את הקשיים. בעיון זה יש להתייחס גם לסידור המשנה ולעריכתה[22]. גישה זו מובילה לעיון מעמיק במשנה העשוי לשמש תחליף ללימוד גמרא.

היו שהציעו להציג לתלמידים סיפור מחיי היום-יום, כדי שיגלו את השאלות הקשורות בסיפור, ואשר פתרונן נמצא במשנה. בדרך זו הלכו גם בלימוד דינים[23].

8. בשנת תשל"ג התחילה לפעול ועדה שתפקידה היה לפתח תוכנית לימודים בתורה שבעל פה לבית הספר הממ"ד. הוועדה היתה משותפת למשרד החינוך ולאוניברסיטת בר אילן, והיא פרסמה חוברות ראשונות ללימוד תורה שבעל-פה על פי הגישה האינטגרטיבית על גישה זו כתב הרב יהודה אייזנברג: "דומה, כי אין פתרון הגיוני יותר, מאשר לבנות את תורה שבעל-פה סביב **תכנים**, כאשר הטקסטים המלווים את התוכן הם מן המשנה והתלמוד, וסביבם מקורות נוספים לסיכום, להבהרה ולהעמקה"[24]. ביחס לתוכנית האינטגרטיבית הוא מוסיף: "השינוי העיקרי בתוכנית זו הוא בכך, שהוא מבטל את המחיצה שבין המקצוע דינים למקצוע משנה, ומשלב את שניהם למקצוע וירה שבעל-פה"[25]. תוכנית זו הינה פריצה בשני תחומים: המושג תורה שבעל-פה הורחב מעבר למה שהיה מקובל עד כה, תחומים נוספים מספרות ההלכה נכללו בתוכנית הלימודים, וכן נעשה שילוב ממשי בין התחום של המשנה לתחום של הדינים"[26].

הגישה החדשה של תוכנית בר-אילן תשל"ג בונה את הלימודים של כל מקצועות התורה שבעל-פה סביב **נושאים**. לפי גישה זו מיטשטשים הגבולות בין התחומים השונים בתורה שבעל-פה, והאינטגרטיביות מגויסת להרחבת האופקים ולחיזוק העניין של התלמידים בנושאים הנלמדים.

המתודה המיוחדת ללימוד משנה כמקצוע נפרד איננה מודגשת, והמקורות מן המשנה לא בולטים. על פי גישה זו פורסם חומר רב בתחומים כמו: ציצית, תפילה, כשרות, אהבת הרע, צדקה, שכירות ועוד.

הנושאים שנקבעו בתוכנית משותפים לבנים ולבנות, אולם דרך הלימוד שונה: הבנות לומדות את הנושאים על בסיס המשנה ושאר החומר מלווה את הלימוד, והבנים לומדים את הנושאים על בסיס סוגיות תלמודיות.

בשנות השמונים התעצם העיסוק בהוראת משנה, וניתן לראות כי המגמות שנסקרו

21 הנ"ל "פיתוח החשיבה בהוראת משנה" שמעתין 53-54 (תשל"ח), עמ' 60.

22 הנ"ל "שיעור במשנה". שמעתין 58 (תשל"ט), עמ' 31.

23 עמוס סמואל, "על לימוד משנה בהעמקה", שמעתין 52 תשל"ח עמ' 30.

24 "תוכניות לימודים בתושב"ע - 50 שנות לבטים", עמ' 80.

25 שם, עמ' 82.

26 שם, עמ' 84.

לעיל תופסות מקום זו בצד זו.

9. כסיכום ביניים, ניתן לאפיין את הגישות שהתפתחו, כדלקמן[27]:

גישת היינמן-בקר: מגוון רחב של מקורות סביב המשנה ועיון פעיל במקורות ובפרשנות על המשנה.

גישת מוריאל-בן שלמה: לימוד עקרונות הלכה וחשיבה הלכתית מתוך המשנה.

גישת רייניץ: פיתוח החשיבה התלמודית ולימוד משנה בהעמקה.

גישת פרויקט בר-אילן: הגישה האינטגרטיבית.

בשנות ה-80 תופסת הוראת המשנה מקום גם בהכשרת מורים ומורות ללימוד המשנה[28].

כאמור, נכתבו מאמרים נוספים על פי הגישות הנ"ל. נעמי רוזנברג, אהוד רוסט ויהודה שורץ כתבו על לימוד משנה בהעמקה[29].

אברהם אביגד וצבי קליינמן כתבו על לימוד הלכה באמצעות המשנה[30].

בשיטה האינטגרטיבית התפרסם חומר רב בנושאים שונים על ידי הפרויקט לתושב"ע בבר-אילן. במסגרת יחידת ההערכה של האגף לתוכניות לימודים נערכה בדיקת הישגים בתוכניות אחדות[31]. בדרך כלל תוצאות השיטה משביעות רצון, וההישגים היו טובים.

10. גישה נוספת התפתחה בשנות ה-80, ונכתבו על פיה עבודות אחדות, הראויות אף הן להתייחסות במסגרת זו.

בשנת תשל"א כתב שחר בן שרי"ם על המבנה הספרותי המיוחד של המשנה[32].

27 יש להיזהר בטיפולוגיה המוצעת על ידינו. וודאי שבעלי ההצעות השונות לא צמצמו עצמם באופן מוחלט לתחום אשר ייחסנו להם. החלוקה המוצעת על ידנו באה בעיקר לצורך מיתודי, כדי לסייע בהבנת הגשות השונות ובתיאור ההתפתחות בהוראה המקצוע.

28 יהודה שורץ, "דרכי הוראת משנה בסמינר למורות", שמעתין 59 (תש"ס).
יהודה שביב, להוראת מסכת ברכות - סדר ותבנית במשנה, משרד החינוך והתרבות המכון לתכנון לימודים (ירושלים, תשמ"ז). החוברת מציעה יחידות לימוד והוראה לתלמידי סמינרים בבואם ללמוד משנה ולהתכשר להוראתה.

29 * נעמי רוזנברג "הוראת משניות א'-ה' בפרק אלו מציאות", שמעתין 79(תשמ"ה), עמ' 27.
* אהוד רוסט, "הוראת משנה בדרך ההעמקה - צידה ביו"ט", בשדה חמ"ד, ניסן-אייר (תשמ"ח) עמ' 245-244.
* יהודה שורץ, "הוראת המשנה בדרך הלמידה הפעילה", שמעתין 101(תש"ן), עמ' 264.

30 * אברהם אביגד, "שולחן-ערוך ונושאי כליו כחומר עזר בהוראת משנה", שמעתין 59 (תש"ס), עמ' 25.
* צבי קליינמן, "הוראת תורה שבעל-פה ומחשבת ישראל לבנות", שמעתין 64 (תשמ"א), עמ' 23.

31 מיכל פדואה; "סקר על הפעלת החוברת 'פורים'", משרד החינוך והתרבות, המרכז לתוכניות לימודים מדור הערכה (1980).
* יהודה איזנברג, "הוראת החוברת 'ראש חודש'", משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים, 1983.
* הנ"ל, "הוראת החוברת 'המטבח שלנו', דו"ח ניסוי מס' 3. משרד החינוך והתרבות המרכז לתוכניות לימודים מדור הערכה ומחקר (תשמ"ה).

32 שחר בן שרי"ם "השירה המשנתית", שמעתין 29 (תשל"א), עמ' 7.

www.herzog.ac.il

הוא פיתח את הרעיון שיש משניות הערוכות בצורה ספרותית של בית, פזמון, קצב, חרוז וכו' - תכונות האופייניות לשירה ולא לפרוזה. באותו עניין כתב גם הרב שלמה חיים ברנשטיין[33].

על בסיס רעיון זה כתבו אחדים הצעות לעיון במבנה הספרותי-התבניתי שבמשנה, תוך המלצה לנצל את התכונות הללו להוראה יותר מעניינת ומושכת. יהודה שורץ כתב על הגישה הספרותית-תבניתית בהוראת המשנה כגישת-על[34], המתאימה להיות בסיס לכל הגישות האחרות.

הרב יהודה שביב כתב על סדר ותבנית במשנה[35]. החידוש בשיטה המוצעת על ידו הוא בלימוד ספר המשנה כחטיבה שלמה, כיצירה ערוכה ומסודרת, תוך נסיון להתחקות אחר מגמות הסידור ומאפייניו. בדרך זו יש גם יסודות יצירתיים, שכן העובדה שאין בזה כללים ברורים, מאפשרת לתלמידים לנסות לגלות קשרים וזיקות: תוכניים, הלכתיים, ניסוחיים, כרונולוגיים ספרותיים והיסטוריים.

יוסף שמשי הלך בדרך דומה ב"מבני משנה", בעומדו על המבנה הגראפי-סכמאתי של המשנה[36]. השיטה יצרת אתגרים חשיבתיים והעריכה הגראפית של המשנה עשויה בעזרת מחשב.

בדרך זו הלך גם משה קליין בחיבורו "המשנה כדרכה"[37]. הוא רואה את מבנה הפרקים במשנה וחלוקת העניינים בתוך כל פרק כדבר מתוכנן על פי מודלים מיוחדים, המבליטים את הזיקה של הנושאים השונים בתוך הפרק. הפרק הוא אוסף של הלכות מאורגנות מעשה אומן, אשר יוצרות "חבילות משניות" המסייעות להבנה ולזיכרון. הרעיון של קליין קשור לעיקרון של שירת המשנה, והוא עוזר להתבונן בפרק שלם כיחידה ספרותית מרשימה[38].

לפנינו גישה המבוססת על התבוננות ספרותית תבניתית במשנה, החל מן המשנה הבודדת (השירה המשנתית - בן שרים, שורץ, שמשי), דרך התבוננות בפרק המשנה כולו כיחידה ספרותית (קליין), ועד התבוננות במסכת שלימה ואף בסדר שלם כיחידה ספרותית מובנית (שביב).

11. הרב אהרון פאלק פיתח גישה מיוחדת להוראת המשנה בכיתות הנמוכות[39]. הוא מנסה ללמד את המשנה בשירה תוך התאמת מנגינות מוכרות למילות המשנה, ותוך שימוש ביצירתיות של תנועה ופעלתנות גישה זו מחזקת את מרכיב השינון, מוסיפה עניין רב לילדים הצעירים, ומאפשרת ללמד את המשנה כבר בכיתה א'.

33 שלמה חיים ברנשטיין "שירה משנתית", שמשעין 73-74 (תשמ"ג), עמ' 50.

34 יהודה שורץ "הגישה הספרותית תבניתית בהוראת משנה", דפים 13, הוצאת מכון מופ"ת (תש"ן).
הנ"ל, "הוראת שירת המשנה", שמעתין 100 (תש"ן), עמ' 264.

35 לעיל, הערה 28.

36 יוסף שמשי, מבני משנה במסכת ברכות (פתח תקווה, תשמ"ט).

37 משה קליין המשנה כדרכה (ירושלים תשנ"א).

38 וע"ע בשמעתין 88-89 (תשמ"ז), עמ' 66, שם מתאר קליין את שיטתו בגיבוש מודלים, אשר מתארים את הפרקים כיחידות תכנון ומבנה.

39 הרב אהרון פאלק, משניות בשת"פ - בשירה, בתנועה בפעלתנות, (ירושלים תש"ן).

בצד הגישות הללו התפתחו מפעלים בלתי פורמאליים בבתי ספר, אשר ביקשו לחזק את השינון והלימוד בעל-פה: חידונים, מבחנים ארציים, מפעל הזיכרון לילדי השואה ועוד. בבתי ספר תורניים אפשר לפגוש ילדים, אשר באמתחתם ידיעה של עשרות משניות בע"פ.

יש במגמת השינון חזרה ליסודות הלימוד הקדום, והאמצעים החדשים המסייעים לשינון, מצטרפים למגמת ההעמקה וההרחבה, ליוצרים ביחד מסכת מקיפה ומעניית, המהווה אתגר חדש למערכת החינוך הדתי בלימוד המשנה.

12. בשלהי שנות ה-70 נפתח בקרית-ארבע מוסד המכונה "תלמוד תורה-חברון". הרב דן בארי, שהקים את המוסד, פיתח שיטת לימוד כוללת ומקיפה - תכנית "ברקאי".

לא כאן המקום להעריך שיטה זו, אולם לענייננו יש לציין, שעל פיה יש ללמוד את כל ששת סדרי המשנה (לאחר לימוד כל התנ"ך בכיתות הנמוכות), וזאת בשיטה המדגישה גם את השינון בצד רעיון.

את שיטת "ברקאי" אימצו מוסדות נוספים, והדבר הגביר את לימוד המשנה במוסדות רבים, בבחינת "קנאת סופרים".

הרב אורי לוי פרסם חומר בלימוד משנה על פי תכנית "ברקאי". בחומר ישנה הדגשה מיוחדת על השינון והחזרה, בצד אימוץ גישות לעיון אינטלקטואלי[40].

פרק ב' - סיכום הגישות באופן סכמאתי

בגלל קשיים בלימוד המשנה הנובעים מהיותה טקסט "יבש", כשהיא עומדת בפני עצמה, מצאנו הצעות שונות ומגוונות להעשרה, להרחבה ולהעמקה:

א. ניצול המשנה כקרש קפיצה להרחבה בכיוונים המעניינים את התלמידים או את המוסד החינוכי[41]:

1. הכרת החיים החקלאיים של אבותינו בתקופת המשנה[42].
2. העשרת השפה באמצעות מילים וביטויים מן המשנה[43].
3. הכרת הריאליה של חיי אבותינו בתקופת המשנה: המשפחה, הכפר, המסחר וכו'.
4. הכרת תולדות ישראל בתקופת המשנה, חיי התנאים, החברה והעם.

ב. עיסוק במשנה בהסתכלות מחשבתית-חינוכית. הדגשה מיוחדת על מסכת אבות ועל משניות בעלות אופי דומה, תוך מגמה להפוך את לימוד המשנה לבסיס למחשבת חז"ל.

40 הרב אורי, משנה הוראה - חוברת עזר למורה וללומד על מסכתות שביעית ומעשרות, בהוצאת תלמוד תורה חברון (קריית ארבע, תשנ"א).

41 גישה זו מאפיינת לימוד המשנה בבתי הספר הממלכתיים.

42 ע. אמיתי, "המשנה בבית הספר העממי בכפר", הד החינוך (תרצ"ט).

43 י. קקלו, "ניבים במשנה- העשרת לשון הדיבור", החינוך (תשי"ג); וראה: הרב י' שביב, "ניבי לשון במשנה", שנה בשנה, תשמ"ג.

ג. עיסוק בשאלות מדעיות ומחקריות הקשורות במשנה, הן מצד המבואות, והן מצד תולדות הנוסח ופרשנותו והיחס בין המקורות התנאיים השונים.

ד. המשנה כבסיס להכרת ההלכה והבנת יסודותיה.

ה. עיון בפרשנות המשנה ובמקורות עזר הנלווים עליה, במגמה לפתח חשיבה תלמודית והבנה של יסודות המשא והמתן העיוני.

ו. הגישה הספרותית-תבניתית.

ז. הגישה האינטגרטיבית.

דומה, שניצנים לרוב הגישות ניתן למצוא כבר בדבריו של היינמן[44], אלא שבזמנו, לא הבשילו התנאים ליישום שיטתו באופן נרחב. בדבריו של היינמן יש בסיס לשיטה האינטגרטיבית, כמו גם לגישה של פיתוח החשיבה התלמודית ולגישה הספרותיות.

במשך השנים זכו היבטים שונים להבלטה ולהדגשה, וכל מחבר או מחנך מבטא נקודת מוצא מיוחדת ביחס למהות המקצוע ולתועלת שבהוראתו. היו כאלה, שדיברו בלהט על הצד החינוכי מחשבתי, לעומת אחרים שדיברו על הצד ההלכתי מעשי. היו שדברו על חשיפת הידיעות הכלליות שניתן לרכוש באמצעות המשנה, והיו שדברו על הצד הלימודי פורמטיבי.

דומה שהגישה הספרותית תבניתית חוזרת ליסודות לימוד המשנה כיצירה בעלת ערך עצמי, כחיבור בעל סגולות מיוחדות, אשר חשיפתן יוצרת תשתית חשובה להרחבה בכיוונים שונים, אולם זאת רק לאחר העיון במשנה כטקסט בעל ערך עצמי.

השיטה האינטגרטיבית משלבת את המשנה בתוך משפחת מקצועות התורה שבעל-פה, כאשר ההמלצה היא ללמוד את המשנה בצד מקורות מגוונים אחרים (בדומה לשיטת היינמן).

יש לציין את העובדה, שפרויקט תורה שבעל-פה של בר-אילן יצר גם חומר המתמודד עם הוראת המשנה באופן בלעדי, כאלטרנטיבה לגישה האינטגרטיבית או כחלק ממנה[45].

יש מקום להציע תפיסה חדשה לרעיון האינטגרטיבי - לשקול לא רק צירוף מקורות שונים סביב המשנה כבסיס ללימוד אינטגרטיבי, אלא צירוף של גישות ושיטות שונות כאינטגרציה מתודית. חשיפת המורים לגישות השונות, ובאמצעותן גם חשיפת התלמידים להיבטים השונים המשתלשלים באמצעותן, תחזק את המקצוע, תעשיר את הוראתו ותפתח צדדים מרתקים ואפשרויות נרחבות לעיסוק בו.

44 לעיל, הערה 8.

45 יהודה אייזנברג פרקי משנה ברכות, ת"ל + בר-אילן (ירושלים, תש"ן). החוברת כוללת מקורות ושאלות לעבודה. לא מצוין לאיזה גיל מיועדת החוברת.

פרק ג'- סיכום

מצאנו, כי בעשור האחרון צברה הוראת המשנה תנופה רבה. הדבר בא לידי ביטוי בשפע של חומרי לימוד ופרסומים מתודיים, וכן בתוספת משמעותית של שעות הוראה לבתי הספר היסודיים החל מהכיתות הנמוכות. הרחבת לימוד המשנה הפכה להיות הדגל של המגמות התורניות בבתי הספר הדתיים. פותחו אמצעים להוראת המשנה בכיתות הנמוכות, ושופרו שיטות ההוראה בכיתות הבינוניות של בית הספר. באשר לכיתות חטיבת הביניים של הבנים והכיתות הגבוהות של הבנות עדיין קיימת מבוכה והתלבטות. גישות שונות מוצעות, ותוכניות שונות מתחרות אלו באלו.

דומה, שש בסקירה שלנו משום בסיס ליצירת גישה אינטגרטיבית מבחינה מתודית, כלומר, ניצול כל הידע וההצעות שהצטברו, ופיתוח דרך מגוונת ועשירה המותאמת לכל תלמיד, לכל כיתה, לכל מורה ולכל פרק משנה.

חשיבות מיוחדת יש, לדעתנו, בחשיפת פרחי ההוראה לגישות השונות, ובתרגולן בעבודה המעשית שלהם, מתוך מגמה, שבבוא היום ישכילו המורים למצוא את הדרך המעניינת, העשירה והמוצלחת ביותר להוראת המשנה בכיתתם, בכל גיל בכל בי"ס ובכל רמה.

פיתוח תוכניות לימודים כפי שנעשה באמצעות הוועדה לתוכניות לימודים ופרויקט בר-אילן וניצול הידע והניסיון המיתודי שהצטבר במהלך השנים, עשויים לענות על החסרונות שהזכרנו בראשית דברינו בסקירה זו. הוראת המשנה יכולה להפוך להצלחה הגדולה של ביה"ס הדתי ולמכשיר חשוב בהגשמת המטרות החינוכיות שלו. הוראת המשנה יכולה להעשיר את חינוך הבנים והבנות תוך יצירת הדרגתית הגיונית במעבר מכיתה לכיתה, ואינטגרטיביות בגישות המתודיות להוראה בכל שלב ושלב. לדעתנו, יש סיבות טובות לאופטימיות ביחס לעתידו של המקצוע ולהישגים חינוכיים תורניים ואינטלקטואליים שניתן להשיג באמצעותו[46].

46 לא התייחסנו בסקירתנו לשאלת המתח הקיים בין לימוד משנה ללימוד גמרא ולוויכוח הקיים בעניין לגיל המתאים להתחלת לימוד הגמרא אצל בנים וזאת על חשבון הפסקת לימוד המשנה. לא התייחסנו גם לפולמוס בדבר העדפת לימוד משנה על גמרא כמקצוע עיקרי בתושב"ע לתלמידים בבתי ספר שאינם עיוניים. כל הנ"ל חורגים ממגמת סקירתנו (עיין על כך בחוברת של אייזנברג, הוראת תורה שבעל-פה - חמישים שנות לבטים).